

MÜASİR DÖVRDƏ CƏNUBİ QAFQAZDA GEOSİYASİ KONFİQURASIYA: POLİTOLOJİ TƏHLİL

UOT 327; 930.22.
DOI:10.30546/3006-0346.2023.6.78.18

FATİMƏ ABDULLAYEVA
Bakı Dövlət Universitetinin dissertantı
E-mail: mammadzade91@gmail.com

Xəzər və Qara dənizlər arasında yerləşən, tarixən də, müasir dövrdə də böyük kommunikasiya xətlərinin üzərində, kontinentlərin qovşağında, Türkiyə, Rusiya və İran kimi region dövlətlərinin maraqlarının kəsişmə xəttində olan Cənubi Qafqaz müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminə əsaslı təsir göstərən, yeni geosiyasi reallıqlar yaradan strateji coğrafi mövqeyə malikdir. Regionun belə geosiyasi özəlliyi onu Şərq-Qərb və Şimal-Cənub dəhlizinə çevirmişdir. XX əsrin sonlarında dünyada başlanan “böyük oyunların” mərkəzində olan bu region böyük güclərin sınaq meydanına çevrilmişdir.

Gürcüstan Prezidenti S.Zurabişvili 2022-ci il iyunun 16-da IX Qlobal Bakı Forumunda çıxışında “Cənubi Qafqaz ölkələri arasında əməkdaşlığın yeni mərhələyə yüksəldilməsi üçün biz forma və üsullar tapmalıyıq, çünki bu strateji region yalnız sülh və sabitlik məkanına çevriləcəyi halda transformasiya və inkişafa nail ola bilər. Cənubi Qafqaz ən mərkəzi məkandır, bizim vəzifəmiz bu bölgəyə tarixi və gələcək rolunu qaytarmaqdan ibarətdir” [20] – deməklə regionda gedən geosiyasi mübarizəni qabardaraq region ölkələrinə çağırış etmişdi.

Politoloji təhlil göstərir ki, 2020-2022-ci illərdə regionda baş verənlər Cənubi Qafqazın geosiyasi vəziyyətinə əsaslı dəyişikliklər etmiş, yeni qüvvələr balansını yaratmışdır. Əgər 2008-ci ilin avqustunda baş vermiş Rusiya-Gürcüstan müharibəsi regionun Rusiyanın nüfuz dairəsinə daxil olduğunu göstərirdisə, 44 günlük müharibə və “sülhməramlı” adlandırılan qüvvələrin Xankəndiyə yerləşdirilməsi Rusiyanın regiondakı mövqelərinin daha da möhkəmləndiyini əks etdirirdi. Yaranmış vəziyyət ilk növbədə ABŞ, Fransa və İrandan Cənubi Qafqaz siyasətinə ciddi düzəlişlər etməyi tələb edirdi. Əks halda onların regionda öz nüfuzlarını qoruması böyük risk altında qalmış olurdu.

II Qarabağ müharibəsi nəticəsində regionda təkcə Rusiyanın və Türkiyənin maraqları təsbit olunmadı, həm də bir daha təsdiq olundu ki, Cənubi Qafqazda geosiyasi sabitliyin təminatçısı Türkiyə-Azərbaycan əməkdaşlığıdır. Bu iki dövlət beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində regionda sülh, barış, əməkdaşlıq və inkişafın tərəfdarı kimi çıxış edirdilər. Bu səbəb-

dən də Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın daha da dərinləşəcəyini və genişləncəyi birmənalıdır ki, bunu baş verməkdə olan sonrakı hadisələr göstərdi.

Hələ 2010-cu il sentyabrın 15-də Bakıda Azərbaycanla Türkiyə arasında iki ölkənin prezidentləri İ. Əliyev və A.Gül arasında imzalanmış Strateji Əməkdaşlıq Sazişinə əsasən iki ölkədən hər hansı birinə qarşı hərbi hücum və ya hücum vəziyyəti olarsa hücumu uğramayan ölkə “bütün imkanlarını istifadə edərək” hücumu uğrayan ölkəni dəstəkləyəcəyi öhdəliyi götürmüşdü. Saziş 2010-cu il dekabrın 21-də Milli Məclis tərəfindən, 2011-ci il fevralın 2-də isə Türkiyə TBMM tərəfindən təsdiq edilmişdi [19].

Sazişə əsasən Əməkdaşlıq Şurasının yaradılmasına dair Bəyannamənin imzalanması mərasimində çıxış edən Prezident İ.Əliyev onun hər iki ölkə üçün əhəmiyyətinə diqqət yetirərək göstərirdi ki, “Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması sadəcə adi bir müqavilə, saziş deyildir, bu bizə imkan verəcəkdir ki, gələcəkdə bütün sahələrdə fəaliyyətimizi birlikdə quraq, əlaqələndirilmiş şəkildə aparaq və bütün sahələrdə daha böyük nəticələrə çataq. Bu saziş bütün sahələri əhatə edir – siyasi əlaqələri, hansılar ki, bu gün ən yüksək zirvədədir. Ticarət əlaqələri, qarşılıqlı sərmayə qoyuluşu, enerji, neft-qaz sahələrindəki əməkdaşlıq, nəqliyyat, dəmir yolu layihələri, mədəniyyət, humanitar sahələr – yəni elə bir sahə yoxdur ki, bu sazişdən kənar qalsın. Bu bizə imkan verəcəkdir ki, Türkiyə ilə Azərbaycanın əlaqələri bundan sonra da uğurla, sürətlə və daha mütəşəkkil qaydada irəliləyə getsin və xalqlarımız daha da birləşsin və daha da sıx əməkdaşlıq etsin” [5].

44 günlük müharibə nəticəsində Cənubi Qafqazda yaranmış yeni geosiyasi vəziyyət milli diplomatiyamızın onilliklər boyu məqsədyönlü şəkildə həyata keçirdiyi və keçirməkdə olduğu siyasətin nəticəsi idi. Belə ki, Azərbaycan Prezidenti H.Əliyevin ABŞ-a 1997-ci ilin 25 iyul – 5 avqustunda ilk rəsmi səfəri nəinki ABŞ, Avropa və Rusiya mətbuatında, habelə Türkiyənin kütləvi informasiya vasitələrində də diqqətlə izlənilmiş və yüksək qiymətləndirilmişdi. “Milliyyət” qəzetinin həmin günlərdə dərc etdiyi ya-

zıda göstərilirdi ki, Ağ Ev "Heydər Əliyevin Qarabağ siyasətinə yaşıl işıq yandırdı" və bu ilin içərisində bu problemə son qoyacağına söz verdi [4]. Həmin qəzədə gedən başqa bir yazıda qeyd edilirdi ki, "amerikalılar son beş ildə azərbaycanlıları incidən siyasətlərini dəyişdirir və Heydər Əliyevi başlarının tacı edirlər..."

Qəzet yazırdı ki, "Amerika strateji kursunu Bakıya tərəf döndərir. Amerika birdən-birə Azərbaycanın nəinki iş, hətta strateji partnyoru olur [3]."

ABŞ-da çıxan "Nyu-York Tayms" qəzeti Azərbaycan Prezidentinin Vaşinqton səfərini "Azərbaycanın zəfər səfəri" adlandıraraq 1997-ci il 18 avqust tarixli nömrəsində gedən məqalədə H.Əliyevin ABŞ-da qarşılınmasından yazırdı: "Prezident Klinton Əliyevə bir qəhrəmana layiq münasibət nümayiş etdirdi". Yazıda bu səfər ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətini yeniləyən və istiqamətləri dəyişən bir səfər kimi qiymətləndirilirdi [8].

Türkiyənin "Sabah" qəzeti ABŞ Prezidenti Bill Klintonun Heydər Əliyevlə apardığı danışıqlarda ölkədəki demokratik və iqtisadi islahatlarla bağlı məlumatları heyranlıqla dinlədiyindən xəbər verir və Amerika prezidentinin Azərbaycanı hər zaman dəstəkləyəcəyi haqqında verdiyi sözdən bəhs edərək yazırdı ki, "erməni lobbisinin bütün maneələrinə baxmayaraq, Heydər Əliyev Bill Klintonla görüşdü və onun hərtərəfli dəstəyini qazandı. Bu, erməniləri çaş-baş saldı" [7]. "Sabah" qəzetində həmin günlərdə gedən başqa bir yazıda isə ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətinin dəyişməsinə səbəb olan amillər şərh edilir və göstərilirdi ki, ABŞ-da "Heydər Əliyev çox az dünya liderinə nəsis olunan kral kimi qarşılınmış" və səfərin gedişində elə tarixi sənədlər imzalanmışdı ki, Azərbaycan bunun xeyrini və əhəmiyyətini çox sonralar dərk edəcəkdir [8].

Əsrlərin qovşağında milli və xarici mətbuatda gedən materialların təhlili göstərir ki, ABŞ-ın Qafqaz və Mərkəzi Asiya siyasətində Azərbaycana xüsusilə ciddi diqqət verilirdi. Belə ki, Azərbaycan Prezidenti H.Əliyevin ABŞ-a 1997-ci il rəsmi səfəri ərəfəsində, bilavasitə onun rəhbərliyi altında formalaşdırılmış balans siyasəti "Mərkəzi Asiya və Qafqaz bölgəsində ABŞ siyasətinin əsas prinsipləri" adlanan strateji kursla səsleşirdi ki, bu Ümummilli Liderin dünya siyasətinin axarını necə dəqiqliklə obyektiv qiymətləndirdiyinin sübutudur. Reallıq ondan ibarətdir ki, tarix boyu Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionu bölgədə marağı olan ayrı-ayrı dövlətlərin hərbi və siyasət meydanı olmuşdur. Keçən əsrin 90-cı illərinin

sonlarında Rusiyanın nüfuzu altında olan Cənubi Qafqazda geosiyasi mənzərə 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində əsaslı şəkildə dəyişdi. Bu dəyişiklik ilk növbədə Rusiyanın regiondakı mövqelərini NATO blokunun üzvü olan Türkiyə ilə bölüşməsinə əks etdirirdi.

Xəzər hövzəsinin enerji resurslarının Avropanın enerji təchizatında və beynəlxalq münasibətlərdə yeri, rolu və əhəmiyyəti dünyanın bütün informasiya vasitələrinin, transmilli şirkətlərin və diplomatiyanın gündəmindədir. Dünyada enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin "oynaması" və artan dinamikası fonunda bütün enerji rayonlarında təhlükəli "oyunlar" gedirdi ki, Xəzər hövzəsi bu sırada istisna təşkil etmirdi. Bu baxımdan İngiltərənin "The Daily Star" xəbər saytının 13 noyabr 2007-ci il tarixli nömrəsində gedən yazıda neftin artan qiymətlərinin dünyada güc balansının dramatik yerdəyişməsinə səbəb olması elmi-politoloji baxımdan təhlil edilirdi. Yazının müəllifi qeyd edirdi ki, "2007-ci ilin oktyabr ayından bəri xam neftin bir barelinin qiymətinin 30 doll. artması ABŞ və Avropanın gündəlik neft məsrəflərini ayrı-ayrılıqda 300 milyon dollardan çox artırmışdır. Bu minvalla Orta Asiya ixracatçıları gündəlik 500 milyon dollardan artıq gəlir əldə etmiş olurdular. Bütün bunlar əks-sədası sonra çıxacaq böyük siyasi və iqtisadi hadisələrin başlanğıcıdır. Səudiyyə Ərəbistanının neftdən gəliri 2000-ci ildə 60 milyard dollardan 2007-ci ildə 152 milyard dollara yüksəlmişdi. 1998-ci ildə iflasa uğrayan Rusiya neft gəlirinin hesabına 434 milyard dollar ehtiyat yarada bilmişdi" [8] ki, bunun siyasi tərəfləri xüsusi təhlil tələb edir. Rusiya və Səudiyyə Ərəbistanının neft gəlirləri digər imperialist dövlətlərində ciddi şəkildə narahatlıq yaradırdı. Təsədüfi deyildi ki, Amerika imperiazmi Rusiya, Çin, Səudiyyə Ərəbistanı, İran və bir sıra ərəb dövlətlərinin neft gəlirlərinə nəzarəti ələ keçirmək üçün müxtəlif layihələrlə çıxış etməyə başlamışdı, bunlar "yeni böyük oyunların" müjdəçiləri idi.

Rusiya Yaxın Şərqdə hərbi-siyasi mübarizənin gedişində qazandığı mövqeləri saxlamaq xatirinə ya ümumiyyətlə, ya da müəyyən bir dövr üçün Cənubi Qafqazda Türkiyəyə güzəştə getməli olmuşdur. Bu məsələdə Türkiyənin Cənubi Qafqazda mövqə qazanmasına ısrarlı olması da özünəməxsus rol oynamışdır. Bir qədər əvvələ aid milli politoloji fikrə görə, Qərb ölkələri Türkiyə və Rusiya arasında hərbi toqquşmanın baş verməsini istəmir (yəqin ki, müəyyən bir dövr üçün-müə.) və bunu konkret arqu-

mentlərlə bağlayır. Belə ki, Rusiya ilə münaqişə baş verəcəyi təqdirdə “Qərb NATO blokunun üzvü olan Türkiyəni 5-ci maddəyə əsasən müdafiə etmək məcburiyyətində qalacaqdır, belədə isə üçüncü dünya müharibəsi təhlükəsi yarana bilər” [14].

“Həftə içi” qəzeti yazırdı ki, ABŞ-ın Yaxın Şərqdən çəkilməsi 2015-ci ilin payızında Rusiya qırıcısının Türkiyə sərhəddində vurulmasına və iki ölkə arasında əlaqələrin müvəqqəti olaraq kəsilməsinə gətirib çıxardı, ancaq Qərb öz istəyinə çata bilmədi, çünki 2016-cı ilin iyununda baş verənlər Qərbin planlarını pozdu. Baş verənlərdən sonra Türkiyə Yaxın Şərq və Cənubi Qafqaz regionlarında müstəqil geosiyasi aktora çevrildi [17], öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün Rusiyadan bir neçə kompleks S-400 raketləri aldı, belə vəziyyət Rusiya-Türkiyə münasibətlərinin xüsusilə istiləşməsində, ABŞ-la Türkiyə arasında münasibətlərin soyuqlaşmasında özünü göstərdi. ABŞ-ın cavab sanksiyaları isə elə ABŞ üçün mənfi nəticələrə gətirib çıxardı [18]. Türkiyənin Yaxın Şərq və Cənubi Qafqazda belə möhkəmlənməsi Türkiyə-Rusiya əməkdaşlığına stimül verən faktorlardır. Türkiyənin 44 günlük müharibə ərəfəsində Azərbaycanın hərbi-siyasi potensialının möhkəmləndirilməsinə cavab olaraq Rusiyanın Ermənistanda 102-ci bazasını gücləndirməsi müşahidə olunmağa başlasada, Rusiyanın regionda status-kvonun saxlanması maraqlı olması əslində Azərbaycanı elə də təmin etmirdi ki, bunu sonralar baş verən hadisələr açıq şəkildə göstərdi. Laçın dəhlizinə yerləşdirilmiş sülhməramlı qüvvələr Xankəndi ermənilərinin təhlükəsizliyini qorumaq adı altında Rusiyanın Azərbaycanda hərbi bazası rolunu oynayır.

Cənubi Qafqazın təhlükəsizlik modeli ilə bağlı hələ keçən əsrin 90-cı illərinin ikinci yarısından etibarən müxtəlif layihələr gündəmə gəlmişdi ki, belə layihələrin təşəbbüsçüsü kimi ilk növbədə Azərbaycan və Türkiyə çıxış edirdilər. Azərbaycanlı müəlliflərdən C.Eyvazov Qərb müəlliflərinin problemlə bağlı münasibətindən çıxış edərək yazırdı ki, həm Cənubi, həm də Şimali Qafqaza böyük təhlükəsizlik kompleksinin hissələri kimi baxıla bilər ki, bu kompleks Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Rusiyanın bir hissəsi və Şimali Qafqazı əhatə etməklə bölgənin gələcəyində həlledici rol oynamaqda davam edəcəkdir. Çünki Qafqaz təhlükəsizlik kompleksinə malik regiondur. Bu, o deməkdir ki, bölgə ölkələrinin hər birinin ayrılıqda milli təhlükəsizliyi real olaraq regiondaxili və regionətrafi ölkələrin milli təhlükəsiz-

liyinə ekvivalentdir [22]. Rusiyanın regionda belə möhkəmlənməsi Qərbdə ciddi qıcıq yaradırdı.

Təsadüfi deyildi ki, ABŞ Dövlət katibinin Avropa və Avrasiya işləri üzrə köməkçisinin müavini Corc Kent bu formata ABŞ-ın Cənubi Qafqazdan kənarlaşdırılması kimi baxdığını açıq şəkildə bildirərək qeyd edirdi ki, bu regionda təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün ən yaxşı razılaşmalar bundan ötrü yaradılmış ATƏT vasitəsi ilə həll olunmalıdır (çünki ABŞ bu təşkilatın üzvü kimi onun qərarlarına təsir etmək imkanlarına sahibdir – müəl.), “Rusiya, Türkiyə və İrənin təklif etdiyi 3+3 regional platforması bu ölkələrin regionda təsirini artırmaq üçün yeni dinamika...” ABŞ rəsmisi Gürcüstanın bu formata qoşulmaq istəməməsinin səbəblərinə də aydınlıq gətirərək bildirmişdi ki, “gürcülər ərazilərinin 20 faizini işğal etmiş və öz öhdəliklərini yerinə yetirməkdən imtina edən Rusiya ilə danışıqlar masasının arxasına oturmaq istəmirlər” [1].

II Qarabağ müharibəsindən sonra yaranmış reallığa uyğun olaraq Türkiyənin Prezidenti R.T.Ərdöğən «altılıq platforması» təklifi ilə çıxış etdi. Bu təşəbbüsə ilk dəstək verən region ölkəsi isə Azərbaycan oldu. Tezliklə geosiyasi maraqlardan çıxış edən Rusiya da bu təşəbbüsü dəstəklədi. Rusiyanın xarici işlər naziri S.Lavrov iranlı həmkarı Hüseyin Əmir Abdullahianla Moskvada keçirilən mətbuat konfransında bildirmişdi ki, bölgədə “3+3” formatının yaradılması imkanları müzakirə olunur ki, bu formatda Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, İran, Rusiya və Türkiyə təmsil olunacaqlar. Başlıca məqsəd qarşılıqlı inama və etibara əsaslanmaqla əməkdaşlığı genişləndirmək, təqdim edilən formatda nəqliyyat və kommunikasiyaların açılmasına nail olmaq, bütün region ölkələri, xalqlarını faydalanaçağı əlaqələri inkişaf etdirməkdir [21].

Qeyd edək ki, region ölkələrindən İran hələ XX əsrin 90-cı illərinin ortalarından Qərbin və İsrail dövlətinin Xəzər hövzəsinə daxil olmasını əngəlləmək üçün “3+3” formatında əməkdaşlıq edilməsinə çağırırsa da, sonradan baş verənlərin təsiri altında həmin format bir müddət unuduldu. Həmin formatda əməkdaşlığın vacibliyi II Qarabağ müharibəsindən sonra yaranmış yeni reallıqlara uyğun olaraq yeni məzmununda Türkiyə və Azərbaycan tərəfindən gündəmə gətirildi. Həmin təklif bölgə ölkələrinin daxil olacağı “3+3” əməkdaşlıq platformasının (regiondaxili: Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan; regionxarici: Rusiya, Türkiyə və İran) yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Lakin Gürcüstanın Ru-

siyanın iştirak etdiyi bu platformadan imtina etməsi “5+1” formatının ərsəyə gəlməsinə səbəb oldu. Bununla belə, həmin formata daxil olan İranın ziddiyyətli mövqeyi, Ermənistanın yanında olması və Azərbaycana qərəzli münasibəti belə formatda əməkdaşlığın perspektivlərinə kölgə salırdı. Baxmayaraq ki, Azərbaycan Baş nazirinin müavini Ş.Mustafayev iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün Prezident İ.Əliyevin tapşırığı ilə dəfələrlə İrana səfərlər etmiş, Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi hər şeyi öz gözləri ilə görmələri üçün 2022-ci ilin avqust ayında İran Silahlı Qüvvələrinin nümayəndə heyətinin işğaldan azad olunmuş ərazilərə səfərini həyata keçirmişdi. Hazırda dünya yeni geosiyasi vəziyyətin formalaşdığı dövrdə yaşayır, dünyanın təhlükəsizlik arxitekturası yenidən qurulur. İran dövləti də yaxın gələcəkdəki qlobal sistemdə özlərinə güclü mövqe tutmaq istəyindədir, halbuki görünən odur ki, həmin məqsədə çatmaq üçün Azərbaycanla əməkdaşlığın əvəzinə Tehran səhv yoldadır [12].

Cənubi Qafqazda yaranmış yeni geosiyasi vəziyyət regional və regionətrafi dövlətlərdən sıx əməkdaşlıq tələb edir. “3+3” formatında əməkdaşlığın əhəmiyyətini vurğulayan Prezident İ.Əliyev deyirdi ki, “İndi bölgədə nəqliyyat-kommunikasiya sahəsində böyük layihələr müzakirə edilir. Burada əlbəttə ki, Horadiz-Zəngilan dəmir yolu, ondan sonra Zəngilan-Naxçıvan dəmir yolu, Naxçıvan-Türkiyə dəmir yolu layihələri prioritet təşkil edir və digər layihələr də, həmçinin. Çünki hesab edirəm ki, müharibədən sonra yaranmış vəziyyət bölgə ölkələri üçün yeni imkanlar açır. Azərbaycan bu sahədə əməkdaşlığa hazırdır və bu işə öz töhfəsini verməkdədir. Mənim tərəfimdən göstəriş verildi ki, Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun layihələndirilməsinə başlansın. Artıq start verildi və digər layihələr də, həmçinin. Burada ən müasir texnologiyalar tətbiq edilməlidir ki, Azərbaycan bu sahədə də daim liderliyi öz əlində saxlaya bilsin” [9].

Türkiyəli müəlliflərdən hərbi-siyasi ekspert Coşqun Başbuğ 44 günlük müharibədən sonra regionda yaranmış geosiyasi konfigurasiyanın təhlilini verir və region ölkələrinin hər birinin, o cümlədən də İranın davranışını qiymətləndirərək yazırdı: İran regionun aktiv ölkələrindən biridir. Yəni bölgədə baş verən siyasi, hərbi proseslərdə lazımı diqqət tələb edən ölkədir. Ancaq bütün bunlara rəğmən İran Türkiyə və Azərbaycanın göstərdiyi dəstəyə layiq olmayan fikirlər səsləndirməkdədir. Hesab edirəm ki, İranın bu bəyanatları həm siyasi, həm də hərbi xarakter da-

şayı. Nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycanın 30 illik haqq davası olan Vətən müharibəsində İran, həm İslam dövləti, əhalisinin yarısından çoxu Azərbaycan türkləri, həm də qonşu dövlət olmasına rəğmən Azərbaycanın əleyhinə mövqe nümayiş etdirdi [11].

Hazırda dünyada və regionda yaranmış geosiyasi situasiya milli KİV-lə yanaşı, müxtəlif xarici xəbər kanallarının, habelə analitik yazıların mövzudur. Ciddi şəkildə müzakirə edilən mövzuların içərisində İran və Rusiya ilə bağlı müzakirələr, ilk növbədə, bu ölkələrdə baş verməkdə olanlarla bağlıdır. Milli.az axar.az-a istinadən bildirirdi ki, İran üzrə ekspert Kərim Əsgəriyə görə, Tehran heç vaxt Bakının dost münasibətlərinə adekvat cavab verməyib, belə ki, “1991-ci ildən sonra İran heç vaxt Azərbaycanın öz müstəqilliyini bərpa etməsini, güclənməsini qəbul etməyib, hətta müharibə dövründə dolaylı yolla Ermənistanın yanında olub və işğal yolu ilə Azərbaycanın sərhədlərinin dəyişdirilməsi cəhdinə 30 il boyunca etirazını bildirməyib”. Müəllif xüsusi olaraq qeyd edirdi ki, II Qarabağ müharibəsində “Azərbaycanın işğal altında qalan ərazilərinin böyük bir qismini, xüsusilə İranla sərhəd əraziləri azad etməsi İranı narahat etdi. Çünki Tehran Qarabağın işğaldan qurtarılması, Azərbaycanın probleminin həllini istəməyib. Azərbaycanın qələbəsi İranı öz siyasətinə yenidən baxmağa məcbur etdi. Prezident və Ali Baş Komandan İlham Əliyev də işğaldan azad olunan İran sərhədindəki rayonlara səfəri zamanı iki ölkə sərhədini “dostluq sərhədi” adlandırıb. Lakin Tehranın ölkə başçısının bu çağırışına, verdiyi mesajı cavabı adekvat olmayıb. Hətta müharibə dövründə və sonra İran sərhədə öz ordu bölmələrini göndərdi, təlimlər keçirdi, Azərbaycanı hədələdi və s. 30 ilə yaxın müddətdə Ermənistanı təzyiq üçün sərhəddə təlim keçirməyən İran “müsəlman qardaşım” dedi ki Azərbaycanı qarşı “əzələ nümayişi” etməyə başlamışdı” [12].

Analitik yazıda İranın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı etdiyi hörmətsizliyin son təzahürü kimi 12-14 sentyabr tarixlərindəki (2022-ci ildə - müəl.) tərribat zamanı da İranın sərhəddə öz ordu birləşmələrini göndərməsi, İsrailə əlaqələri və s. məsələlər tənqid edilir və bütün bunların səbəblərinə konkret məsələlərlə aydınlıq gətirilirdi. “İranın narahatlığının üç əsas səbəbi var. Bunlar, Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə Naxçıvanın Azərbaycanın əsas hissəsi ilə quru əlaqəsinin bərpa olunması, Türkiyənin sözügedən dəhliz vasitəsilə türk dünyası ilə quru əlaqəsinin yaranması və orada yaşayan soydaşlarımızdır” [12].

ABŞ-ın nüfuzlu mətbuat orqanlarından “Front-page Magazine” jurnalında nəşr edilmiş “Qafqazda Rusiyaya əlvida?” sərəlvhəli məqalədə regionda geosiyasi dəyişikliklər təhlil edilir və Rusiyanın burada mövqelərini saxlamaq üçün sülhməramlılarının erməni separatçılara dəstək verməklə Üçtərəfli bəyanatın maddələrinin yerinə yetirmədiyinə diqqət yönəldilir. Məqalədə Azərbaycan tərəfinin Rusiya sülhməramlılarının fəaliyyətinə etiraz olaraq Rusiya XİN-ə səkkiz dəfə memorandum ünvanladığı və Rusiyanın nə Qarabağda fəaliyyət göstərən erməni silahlı birləşmələrinin qarşısını almağa, nə də Rusiya sülhməramlılarının yerləşdirildiyi Azərbaycan ərazilərində faydalı qazıntıların Ermənistan tərəfindən qeyri-qanuni istismarına son qoymağa müvəffəq olmadığı qeyd edilməklə bu prosesdə erməni iş adamları ilə yanaşı, Rusiya sülhməramlılarının komandanı general Volkovun da iştirak etdiyi göstərilirdi. Müəllif Azərbaycanın təbii sərvətlərinin, o cümlədən qızıl və digər faydalı qazıntıların qanunsuz istismarında İranın da iştirakını əks etdirən sübutları ortaya qoyur, əraziyə 14 İran vətəndaşının gəlişini təşkil etməklə İranın bölgə siyasətinin gizlinlərini açıb göstərirdi. Tezliklə məlum oldu ki, 14 nəfərdən 12-si xeyli sayda erməni icmasının yaşadığı İranın cənub-qərbində yerləşən Xuzistanın İzhe şəhərindəndir [2]. Rusiya-Ukrayna müharibəsinin getdiyi, İranda iğtişaşların xüsusilə genişləndiyi dövrdə Qarabağda qeyd edilən vəziyyət Rusiya sülhməramlılarının fəaliyyət perspektivlərinə yaxşı heç nə vəd etməzdi.

Cənubi Qafqazda cərəyan etməkdə olan proseslərin təhlili göstərir ki, regionda vəziyyət günü-gündən daha gərgin xarakter almağa başlayır. Rusiyanın Qərblə bölgədə mövqe uğrunda soyuq savaşı regionun təhlükəsizliyi və sabitliyinə ciddi təhdidlər yaratmaqdadır. 44 günlük müharibədən sonra regiondan kənar qalmış ABŞ və Fransanın öz maraqlarını təmin etmək uğrunda mübarizəyə başlaması Rusiya ilə toqquşma riskini gündəmə gətirir. Azərbaycan beynəlxalq hüquq öhdəliklərinə əməl etsə də, eyni konstruktiv mövqeyi nə Ermənistan, nə Rusiya, nə də Qərbin ermənipərəst dairələri sərgiləmir. Yaranmış vəziyyət Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyevin dediyi kimi, regionu yenidən 44 günlük müharibə dövrünə çəkə bilər [16].

Beynəlxalq aləmdə yeni dünya düzəninə yaranmaqda olduğu dövrdə Cənub Qafqazda vəziyyətin belə gərginləşməsi Rusiyayı, Türkiyəni və İranı “3+3” formatı çərçivəsində daha ciddi şəkildə təd-

birlər görməyə vadar edirdi. Xüsusilə İran əvvəllərdə olduğu kimi, belə hesab edirdi ki, “3+3” formatı onun rəqiblərinin, ilk növbədə ABŞ-ın, İngiltərənin, Fransanın və İsrailin regiondakı rolunu azaldacaq və əksinə, burada İran və Moskvanın mövqeyini xeyli gücləndirəcəkdir. Bundan əlavə, platforma İrana və Türkiyəyə danışıqlar prosesində daha üstün mövqe sərgiləməyə imkan verirdi. Gürcüstan regional əməkdaşlığa Rusiyasız, Bakı-Tbilisi-İrəvan üçlü formatında mövqe sərgiləyirdi [21].

Hazırda Rusiya və İranda baş verənlər fonunda regionda geosiyasi mübarizənin yeni konturları cızılmaqdadır. Yaranmış vəziyyətdən çıxış edən İranın xarici işlər naziri Ə.Əbdullahiyan qeyd edirdi ki, İran Türkiyənin də daxil olduğu və regionun problemlərini aradan qaldırmaq üçün təklif olunmuş “3+3” formatına qoşulmaqla bağlı keçirilən görüşlər və aparılan müzakirələri güclü bir şəkildə dəstəkləyir. “İran bölgənin problemlərinin bölgə içində aradan qaldırılacağına inanır və buna görə də Türkiyənin də daxil olduğu “3+3” formatını güclü bir şəkildə dəstəkləyirik” [10]. Analoji mövqeyi İran Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargahı da sərgiləmişdi. Baş Qərargah rəisi M.Baqeri xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, İran heç vaxt öz ərazisindən Azərbaycan əleyhinə istifadə olunmasına icazə verməyəcəkdir. İran rəsmisinə görə, region dövlətləri aralarındakı problemləri həll etmək imkanlarına malik olduqları üçün Azərbaycan Prezidenti İ.Əliyevin “3+3” formatında əməkdaşlıq layihəsi dəstəklənməli və inkişaf etdirilməlidir [6].

Cənubi Qafqazda regional əməkdaşlığa münasibətdə İranın mövqeyinin belə dəyişməsi, Azərbaycan, Rusiya və Türkiyənin “3+3” formatında əməkdaşlığa hazır olması, Gürcüstanın isə Bakı və İrəvanla birbaşa təmaslara meyilli olması qeyd edilən formatda fəaliyyəti mümkün edirdi. Problem yalnız Ermənistanın “ikibaşlı oyunlarında” idi. Belə ki, “3+3” formatında Gürcüstan istisna olmaqla Cənubi Qafqazda sülh və sabitlik platformasında ilk görüş 2021-ci il dekabrın 10-da Moskvada keçirilmişdi [23]. Xarici işlər nazirləri müavinlərinin iştirak etdiyi bu görüş müzakirəyə çıxarılan məsələlər baxımından regionun perspektivləri üçün əhəmiyyətli idi. Lakin 2022-ci il dekabrın 23-də həmin formatda Moskvada keçirilən ikinci görüşdə Ermənistanın iştirak etməkdən imtina etməsi, Fransa Prezidenti Makronun Azərbaycanın ünvanına ittihamları regional əməkdaşlığa Ermənistanın hansı şəkildə münasibət göstərdiyinin təzahürü idi [13]. Ermənistanın himayədarlarını hansı tezliklə əvəzləmə-

sindən asılı olmayaraq Cənubi Qafqazda sülhün, təhlükəsizliyin və sabitliyin qarantı kimi Azərbaycan və Türkiyə çıxış etməkdədirlər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. ABŞ Cənubi Qafqazda 3+3 platforma təklifinə münasibət bildirdi/ 2021, 14 mart/<https://toplum.tv/sosial/abs-cenubi-qafqazda-3-3-platforma-teklifi-ne-munasibet-bildirdi>

2. ABŞ mətbuatı Qarabağdakı Rusiya sülhməramlılarının özbaşınalığından yazıb/2022, 20 dekabr/<https://azsiyaset.com/siyaset/12339-ABSh-metbuati-Qarabagdaki-Rusiya-sulhmeramlilarinin-ozbashinaligindan-yazib.html>

3. Amerikanın Qafqaziya siyasətini dəyişən sefer. Milliyet qəz., 1997, 1 avqust

4. Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Vaşinqton seferi ... zəfer seferi. Milliyet qəz., 1997, 1 avqust

5. Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında Strateji Əməkdaşlıq Sazişi imzalanmışdır. Azərbaycan qəz., 2010, 15 sentyabr

6. Baş Qərargah rəisi: "İran hər zaman Azərbaycanın yanında olacaq" 26.01.2022 [13:49] https://www.yeniazerbaycan.com/xeberlenti_e65305_az.html

7. Dünyanın diqqətində olan səfər...Ermənilər peşmanlıq içində. Sabah qəz., 1997, 6 avqust

8. Heydər Əliyevin Vaşinqton səfərinin pərdəarxası görünənləri çox əhəmiyyətlidir... Sabah qəz., 1997, 1 avqust

9. İlham Əliyevin zəfər salnaməsi. Azərbaycan qəz., 2021, 5 noyabr

10. İran da "3+3" formatına qoşulduğunu açıqladı: "Türkiyənin daxil olduğu platformanı dəstəkləyirik" /2021, 6 noyabr/ <https://jamaz.info/x%C9%99b%C9%99r1%C9%99r/manset/iran-da-33-formatina-qosul-dugunu-aciqladi-turkiy%C9%99nin-daxil-oldugu-platformani-d%C9%99st%C9%99kl%C9%99yirik/>

11. "İran əməkdaşlıq təklifimizə cavab vermədi" - Coşkun Başbuğ 14 oktyabr; 2021 11:5/<https://azsiyaset.com/siyaset/6493-Iran-emekdashliq-teklifimize-cavab-vermedi-Coshkun-Bashbug.html>

12. İranın Bakını hədəfləməsinin üç səbəbi / 2022, 25 sentyabr/ <https://news.milli.az/politics/1073752.html>

13. Kreml "MƏXFİ" adamı ilə Bakını TƏHDİD EDİR: Qarabağda TƏHLÜKƏLİ OYUN BAŞLADI/2022, 24 dekabr / <https://news.milli.az/politics/1093933.html>

14. Qərb Türkiyə və Rusiya arasında hərbi toqquşmanın baş verməsini istəmir; Xalq cəbhəsi qəz., 2015, 25 dekabr// <https://www.xalqcebhəsi.az/news/world/12240.html>

15. Prezident Heydər Əliyevin Vaşinqton səfəri xarici mətbuatın diqqətindədir. Ayna qəz., 1997, 18 avqust

16. Prezident İlham Əliyev: "Sentyabr əməliyyatı bizi gələcəkdə böyük problemlərdən sığortalayacaq"/<https://oxu.az/politics/677347>

17. Rusiyanın və Qərbin Yaxın Şərq ssenarisi. Həftə içi qəz., 2016, 18 iyun

18. S-400: Türkiyə'nin Rusya'dan satın aldığı, ABD'yle krize yol açan füze savunma sistemi. BBC NEWS Türkce, 2021, 27 iyul

19. Türkiyə-Azərbaycan Strateji Əməkdaşlıq Sazişi/https://az.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk_iy%C9%99-Az%C9%99rbaycan_Strateji_%C6%8Fm%C9%99kda%C5%9F1%C4%B1_q_Sazi%C5%9Fi

20. Zurabişvili: "Cənubi Qafqaz ölkələri arasında əməkdaşlıq yeni mərhələyə yüksəldilməlidir"/<https://ordu.az/az/news/223767/zurabisvili-cenubi-qafqaz-olkeleri-arasinda-emekdashliq-yeni-merheleye-yukseldilmelidir>

21. Дипломаты формата 3+3 осыдули противодействие общим вызовом в регионе/ <https://tass.ru/politika/13171839>

22. Джаннатхан Эйвазов. Державы и регионы: системный анализ безопасности постсоветского пространства. Стокгольм: Издательский дом CA&CC Press®, 2015. – 320 с. 33

23. Закавказская платформа Ердогана... /<https://eadaaily.com/ru/news/2021/12/09/zakavkazskaya-platforma-yrdogana-moskva-primet-pervoe-zasedanie-v-formate-3-3>

24. ABŞ Rusiyanın enerji layihəsini tənqid edir // Washington-Post, november 13, 2008

XÜLASƏ:

Müasir beynəlxalq münasibətlərin mərkəzində olan regionlardan biri kimi Cənubi Qafqaz geosiyasi mövqeyi, zəngin enerji resurslarına malik olması və beynəlxalq kommunikasiya xətlərinin kəsişmə xəttində yerləşməsi ilə seçilir. Minilliklərin qovşağında bu region ətrafında başlanan "böyük oyunlar" region xalqlarına fəlakətlər gətirdi, etnosiyasi münaqişələr seperatçı qurumların yaradılmasına gətirib çıxardı ki, bununla da Azərbaycan və Gürcüstan respublikalarının ərazi bütövlüyü pozuldu. Lakin 44 günlük

Vətən müharibəsinin gedişində Azərbaycan əraziləri işğaldan azad edildi ki, nəticədə regionda yeni geosiyasi vəziyyət yarandı. Və bu zaman Azərbaycanın xeyrinə işləyir və belə vəziyyət regionda geosiyasi mənzərəyə əsaslı şəkildə təsir göstərməkdədir.

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Türkiyə, İran, İ.Əliyev, R.T.Ərdoğan, "3+3" formatı, geosiyasət, enerji amili, 44 günlük müharibə, diplomatiya, mətbuat, müasir dövr.*

Fatima Abdullayeva

**PhD in the Department of International relations
Baku State University**

Geopolitical configuration in the South Caucasus in modern era: political analysis

SUMMARY:

As one of the regions at the center of modern international relations, the South Caucasus is distinguished by its geopolitical position, rich energy resources, and location at the intersection of international communication lines. The "big games" that began around this region at the turn of the millennium brought disasters to the peoples of the region, secessionist ethno-political conflicts led to the creation of separate institutions, which violated the territorial integrity of the republics of Azerbaijan and Georgia. However, during the 44-day Patriotic War, the territories of Azerbaijan were liberated from occupation, which resulted in a new geopolitical situation in the region. This time works in favor of Azerbaijan, and such a situation has a substantial impact on the geopolitical landscape in the region.

Keywords: *South Caucasus, Azerbaijan, Turkey, Iran, I. Aliyev, R.T. Erdogan, "3+3" format, geopolitics, energy factor, 44-day war, diplomacy, press, modern era.*

Фатима Абдуллаева

**Бакинский Государственный Университет,
диссертант**

Геополитическая конфигурация на Южном Кавказе в новейшее время: политический анализ

РЕЗЮМЕ:

Как один из регионов, находящихся в центре современных международных отношений, Южный Кавказ отличается своим геополитическим положением, богатыми энергетическими ресурсами, расположением на пересечении международных коммуникаций. «Большие игры», начавшиеся вокруг этого региона на рубеже тысячелетий, принесли народам региона катастрофы, сепаратистские этнополитические конфликты привели к созданию отдельных институтов, что нарушило территориальную целостность республик Азербайджана и Грузии. Однако в ходе 44-дневной Отечественной войны территории Азербайджана были освобождены от оккупации, что привело к новой геополитической ситуации в регионе. И на данный момент это работает в пользу Азербайджана, и такая ситуация оказывает существенное влияние на геополитическую картину в регионе.

Ключевые слова: *Южный Кавказ, Азербайджан, Турция, Иран, И. Алиев, Р.Т. Эрдоган, формат «3+3», геополитика, энергетический фактор, 44-дневная война, дипломатия, пресса, современная эпоха.*